

8. Михайлин І. Л. Журналістика як творчість і журналістика як технології / І. Л. Михайлин // Методика викладання історико-журналістських дисциплін і професійні потреби : матеріали секційного засідання. — Київ, 2008. — С. 5—7.
9. Пехота О. М. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська. — Київ : А.С.К., 2002. — 255 с.
10. Пометун О. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід : метод. посіб. / О. Пометун, Л. Пироженко. — Київ : А.С.К., 2004. — 192 с.
11. Пятакова Г. П. Сучасні педагогічні технології та методика їх застосування у вищій школі : навч.-метод. посіб. для студентів та магістрантів вищої школи / Г. П. Пятакова, Н. М. Заячківська. — Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. — 55 с.
12. Федоренко Н. І. Використання інноваційних технологій у вищій школі як шлях формування професійних компетенцій у майбутніх фахівців / Н. І. Федоренко // Грані. — 2015. — № 6. — С. 103—108. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_6_22. — Назва з екрана.

Olena Kulykova

The use of innovative pedagogical technologies in training of socio-cultural profile journalism students

The article considers aspects of the application of innovative pedagogical technologies in the training of future journalists of socio-cultural profile, while studying the course "History of Journalism". The method of its teaching involves conducting classes using both traditional (lectures, talks) and active innovative teaching methods (discussions, debates, brainstorming, debates, trainings, excursions to editorial offices, radio and television studios, project training, etc.).

Innovative methods of teaching the discipline are considered in detail, which include: means of organizational and educational activities; introduction of modern pedagogical technologies; increasing the level of motivation to study; use of audiovisual teaching aids and computer technologies, etc.

As most modern students have grown up in a screen culture, are visuals and actively use modern technology, teaching in the format of classical lectures and seminars loses its effectiveness. Thus, the main focus is on the process of organizing interactive learning using multimedia information visualization technologies, which contributes to the generalization and analysis of theory and practice.

The influence of innovative pedagogical technologies on the formation of professional competencies, skills and abilities of students is analyzed. It is concluded that the introduction of innovative pedagogical technologies in the teaching of the discipline "History of Journalism" helps to increase the efficiency of classes, the formation of communication skills and abilities, gaining experience of interactive activities, dialogic interaction and creative confidence.

Keywords: history of journalism; innovative pedagogical technologies; multimedia technologies; training of journalists; critical thinking; professional competencies; information visualization; facilitation

References

1. Dychkivska I. M. (2004). *Innovatsiini pedahohichni tekhnologii*. Kyiv: Akademydav.
2. Dobroskok I. I., Koczur V. P., Nikitchina S. O. (2008). *Innovatsiini pedahohichni tekhnologii: teoriia ta praktyka vykorystannia u vyshchii shkoli*. Pereyaslav-Xmelnytskyj: S. V. Karpuk.
3. Dudko L. A. (2004). Rol innovatsiinykh pedahohichnykh tekhnologii u stanovleni konkurentospromozhnykh spetsialistiv. *Multyversum. Filosofskiy almanax*, 39, pp. 1—4.
4. Dyachenko M. D. (2012). Kontseptualni zasady pidhotovky maibutnykh zhurnalistiv do profesiino-tvorchoi diialnosti. *Pedagogika i psykologiya profesijnoyi osvity*, 4, pp. 9—17.
5. Zdoroveha V. (2004). Pidhotovka zhurnalistiv: pohlyady zboku i zseredyny. *Pro zhurnalistyku i zhurnalistiv: statyi, ese, vystupy*, 3 (27), p. 141.
6. Kavtaradze D. (2009). *Obuchenie i igra: vvedenie v interaktivnyie metody obucheniya*. Moskva: Prosveshchenye.
7. Kulykova O. M. (2018). Storitellinh: komunikatyvnyi ta osvittni potentsial. *Kulturolohiia ta sotsialni komunikatsii: innovatsiini stratehii rozvytku : materialy Mizhnar. nauk konf., 22—23 lystopada 2018 roku*. Kharkiv: KhDAK, pp. 6—7.
8. Mykhailyn I. L. (2008). Zhurnalistyka yak tvorchist i zhurnalistyka yak tekhnologii. *Metodyka vykladannia istoryko-zhurnalistskykh dystsyplin i profesiini potreby: materialy sektsiinoho zasidannia*. Kyiv, pp. 5—7.
9. Pyexota O. M., Kiktenko A. Z., Lyubarska O. M. (2002). *Osvitni tekhnologii*. Kyiv: A.S.K.
10. Pometun O., Pyrozhenko L. (2004). *Interaktyvni tekhnologii navchannia: teoriia, praktyka, dosvid*. Kyiv: A.S.K.
11. Piatakova H. P., Zaiachkivska N. M. (2003). *Suchasni pedahohichni tekhnologii ta metodyka yikh zastosuvannia u vyshchii shkoli*. Lviv: Vyd. tsentr LNU im. I. Franka.
12. Fedorenko N. I. (2015). Vykorystannia innovatsiinykh tekhnologii u vyshchii shkoli yak shliakh formuvannia profesiinykh kompetentsii u maibutnykh fakhivtsiv. *Hrani*, 6, pp. 103—108. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_6_22.

Надійшла до редакції 23 травня 2020 року

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

УДК 002"1921/1923":341.485(477)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.8(289).48-52

Лариса Дояр,
кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник
Державного архіву друку Книжкової палати України,
e-mail: arkhiv@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0789-2462>

Проблема голоду в українських книгодруках 1921—1923 років

Статтю присвячено історіографії голоду 1921—1923 рр. в УСРР. Досліджено вітчизняні книгодруки, котрі виходили у видавництвах республіки безпосередньо під час лиха, що спіткало 5 із 12 тогочасних губерній. Аналізуючи подію, авторка фіксує специфічні особливості та відмінності голодомору 1921—1923 рр. від Великого голоду 1932—1933 рр., насамперед звертаючи увагу на безпрецедентну відкритість інформації, її активне обговорення у пресі, велелюдну артикуляцію з боку постраждалих, численних свідків страшного лиха, звичайних сторонніх спостерігачів, представників влади всіх рангів, фахівців від науки та практичної медицини. Наголошено, що на тлі зазначених подій у медичній галузі розвинувся новий науковий напрям — дослідження голодних станів людини, їх впливу на розвиток фізіології й генетики, а також специфічних хвороб, спровокованих тривалим вимушеним голодуванням. Торкаючись світового аспекту проблеми голоду, авторка зауважує, що в досліджуваній період, зокрема в роки Першої світової війни (1914—1918), відбувалися штучно організовані голодні блокади. Останні розглядали як дієві засоби боротьби з противником, що фактично ставали чинниками здобуття перемоги. Оскільки ані факт, ані масштаби голоду 1921—1923 рр. у тогочасній Українській Соціалістичній Радянській Республіці більшовицька влада не приховувала, подія мала широкий суспільний резонанс, що, зокрема, виявився в наданні вагомої гуманітарної допомоги від світової спільноти. У пропонуваній статті використано наукові видання, що побачили світ в УСРР упродовж 1921—1923 рр.

Ключові слова: УСРР; голод 1921—1923 рр.; повсюдні розруха; посівні площі; тяглова худоба; врожайність

Постановка проблеми. Споживання їжі є одним із головних інстинктів життя. Наявність чи відсутність харчів, збільшення чи зменшення їх обсягу безпосередньо вплинуло на становлення людської цивілізації. Зокрема, неолітична революція часів кам'яної доби, що замінила споживальні форми господарювання (збиральництво та полювання) на їх відтворювальний аналог (землеробство та скотарство), призвела до збільшення виробництва їжі, а отже сприяла зростанню популяції людей на Землі. Більше того, поява харчів у достатній кількості призвела до зміни моральних настанов людства, адже не треба було вбивати "зайві роти". Як наслідок — з'явилися поняття милосердя, співчуття, взаємодопомоги, емпатії. Водночас на долю людства періодично припадали тяжкі випробування, найжорстокіше з яких — голод, що спотворював моральність особистості, повертаючи її на рівень первісної доби. Напевно, немає у світі жахливішої муки, ніж голод.

У новітній історії України відбулося три голодомори: 1921—1923 рр., 1932—1933 рр., 1946—1947 рр. Усі вони залишили по собі рани, що ніколи не загояться. Окрім болісного емоційного сприйняття, ці лиха, на наш погляд, потребують постійної актуалізації фахових досліджень.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. До вивчення проблеми голоду 1921—1923 рр. зверталось чимало вітчизняних науковців. Одним із фундаторів і послідовних розвідників теми стала професор історії О. Мовчан, яка розпочала вивчати порушену проблему ще за радянських часів, опублікувавши численні наукові праці [7—11] та збірник документів і матеріалів [4]. Спираючись на ґрунтовні дослідження вченої, авторка пропонуваної розвідки прагнула збагатити історіографію з окресленого питання.

Отже, **метою статті** є аналіз літератури, що виходила в Україні безпосередньо під час трагедії голоду 1921—1923 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Книгодруки, що зберігаються у сховищах Книжкової палати України, до тематики голоду зверталися постійно. Змістовно найбільше вражає збірник оповідань Полтавської райспілки під виразною назвою "Без хліба" [2]. Тираж книги становив п'ять тис. примірників і, як зазначали видавці, 25% прибутку від продажу було призначено для допомоги голодним людям. До книги ввійшли твори відомих українських письменників Б. Грінченка, Д. Марковича, М. Коцюбинського, В. Стефаніка, А. Тесленка, Т. Бордуляка. У передмові літератора В. Щепотьєва, зокрема, зауважено: "Ця книжечка виходить тоді, як Українську державу спіткало велике лихо. І на півночі, у великоросів, і у нас, на Україні, дуже

багато людей тяжко страждають від голоду. Їдять дерево, кізяки, вмирають десятками й сотнями тисяч, доходять до того, що вбивають власних дітей, щоб не бачити їхньої муки. А як де, то вже й того дійшло, що як помре хто, то не ховають, а ріжуть ще тепле тіло і з'їдають". Автор передмови наголошував, що книжка виходить задля того, щоб "розворушити людські серця".

Розрахована на широку цільову аудиторію, вона була доступною та зрозумілою. Наприклад, в оповіданні Б. Грінченка "Без хліба" йшлося про селянина Петра, який від голоду став злодієм — украв зерно з громадської крамниці.

У творі Д. Марковича "У найми" змальовано важку долю вдови Ганни, що виховувала п'ятеро дітей. У селі лютував голод, її старший син у 14-річному віці став наймитом, але його звільнили з роботи, а 12-річна донька, яка найнялася нянькою, по дорозі на роботу загинула у хуртовині.

Не залишає байдужим жодного читача відоме оповідання В. Стефаніка "Новина", герої-одинак якого з голодного відчаю, біди та нестатків скоїв страшне лихо — утопив власну дитину.

Лейтмотивом оповідання А. Тесленка "Тяжко" є думка про те, що багата людина ніколи не зрозуміє бідну й голодну. Селянин Грицько блукає містом, шукаючи заробітку, й бачить контрастні картини життя: пани розкошують у ресторанах, тоді як чимало таких нужденних, як він, голодують, шукаючи бодай якогось заробітку... Грицька охоплює відчай, він промовляє фінальний монолог: "І це зветься життям? І це ми — люде? Бідні, нещасні ми! Животієм... для чого? Не краще б пак там, на кладовищі лежать? А пішло ти к чорту, життя!" — і кидається під потяг...

Жахливий сюжет покладено в основу оповідання М. Коцюбинського "Що записано в книгу життя": голодна сім'я ледь виживає, рахуючи кожний шматочок хліба, а треба годувати ще й стареньку мати, про яку вже й "смерть забула". Син зважився позбутися "зайвого" рота й на прохання бабці відвіз її помирати до гаю. Утім, оповідання М. Коцюбинського надавали людині надію на порятунк від здичавіння, адже, схаменувшись, хлопець повернувся й врятував нььку, а інша героїня письменника з оповідання "П'ятизлотник" — селянка Хима — віддала на користь нужденних свій останній скарб — стару срібну монету, котру дістала на весільний посаг ще від бабусі й мріяла подарувати онуці. Просякнуто вірою в людяність та милосердя і оповідання Т. Бордуляка "Дід Макар", в якому старець у голодну годину прийшов на допомогу вдові з п'ятьма діточками: став жити у неї в хаті, годував малечу напошеним хлібом, вчив їх грамоти,

отже, "дав бідній удові вгору глянути". Допомагаючи, дід відчув себе щасливим: "Аж тепер, на старість, чую я себе цілком щасливим, коли маю дрібні діти, коли маю про кого дбати, годувати..."

Зворушлива за змістом книжка уміщувала надзвичайно емоційні ілюстрації художника О. Солодова.

Варто зазначити, що окреслена тема була актуальною не тільки для України, а й для всієї тогочасної Європи. Проблемі голоду у роки Першої світової війни та у складні післявоєнні часи присвячено працю М. Бардаха [1]. Велика за обсягом монографія містить передмову В. Аверіна, статтю професора Д. Заболотного "Завдання наукового вивчення голоду". В. Аверін зазначає, що автор розглянув голодну блокаду, влаштовану Антантою Німеччині й Австрії. У цій облозі під час інтервенції опинилися Росія та Україна, а підсумки їх "культурної" блокади "цивілізованою" Європою були невтішними, зокрема: 1913 р. нафти видобували 564 млн пудів, 1920 р. — 233; руди 1913 р. — 638 млн пудів, 1920 р. — лише 10 млн пудів; чавуну 1913 р. — 250 млн пудів, а 1920 р. — 6 млн пудів; паперової пряжі 1913 р. — 16 млн пудів, а 1920 р. — 825 тис. пудів. Ще гірші наслідки спостерігалися в сільському господарстві: напередодні Першої світової війни царська Росія виробляла 4 млрд 300 млн пудів хліба, а 1920 р. удвічі менше — 2 млрд 200 млн пудів. Як результат, станом на 1 травня 1922 р. на теренах колишньої імперії загалом голодувало 22 млн осіб [1, с. 4—5].

Автор зауважує, що від початку європейської війни Англія та Франція усіяло перешкоджали ввезенню будь-яких товарів, особливо продовольчих, у Німеччину й Австрію [1, с. 9]. По суті, було влаштовано голодну блокаду, щоб узяти ці країни змором. Жорсткий крок, хоча й не виправдав себе, але значною мірою посприяв поразці Четвертного блоку в Першій світовій війні. М. Бардах актуалізує питання ролі імпорту продовольчих товарів у споживанні країни, аналізує врожаї хліба, розвиток тваринництва під час війни, зауважує про карткову систему та замалий розмір пайків у тогочасній Німеччині. Останні були розраховані на середню вагу нації — 45 кг, тоді як чоловіки здебільшого мали вагу 60—70 кг. У розмір пайка, на думку медико-науковця, слід було вкладати не соціальну, а фізіологічну норму, принаймні це дало б змогу уникнути голодних станів [1, с. 15]. За встановленого ліміту населення німецьких міст опинилося у вкрай скрутному становищі, й щоб переконати у цьому читача, автор порівнює воєнний добовий пайок і мирний раціон городянина [1, с. 16—23].

Окрім того, М. Бардах досліджує негативний вплив голоду на організм людини, відповідні патології у розвитку дітей, а також встановлює зв'язок між голодом і поширенням інфекційних хвороб, зокрема сухот, аналізує небезпеку недоїдання для системи травлення, кровообігу, обміну речовин, функціонування шкіри, нервової системи, а також розвитку жіночих хвороб. Фізіологічними наслідками голоду автор називає остеопатії, аменореї, набряки тощо.

Автор визнає масштабність людських втрат Німеччини від голоду. У той час, як на фронті загинуло майже 318 тис. військових, у німецькому тилу від голодної блокади померло приблизно 294 тис. осіб, загалом же армійські втрати Німеччини лише втричі перевищували кількість жертв голодної блокади [1, с. 105].

В архіві Книжкової палати України зберігається збірник наукових статей, присвячених проблемі голоду [12]. Виданий за редактування професорів К. Георгієвського, А. Палладіна та лікаря В. Когана, збірник вийшов у харківському видавництві "Наукова думка" накладом у чотири тис. екземплярів. Книжку присвячено світлій пам'яті письменника В. Короленка, який очолював Всеросійську організацію боротьби з голодом і завжди закликав суспільство запобігати цьому жахливому явищу.

В. Коган у статті "Жуть" констатував: "Голод вигнав усе, заволодів усією свідомістю, за хліб все можуть, все зроблять, обмануть, вкрадуть, заріжуть однолітка (як це було у Дієвці Катеринославської губернії) 5-ти, 8-ми, 12-літні злочинці" [12, с. 47].

У нарисі обстеження губерній України В. Коган і Б. Фавр зазначають, що впродовж 1920—1921 рр. голодували вісім губерній у Поволжі, а також Киргизька, Башкирська й Татарська республіки, загалом постраждало 37 млн осіб. Восени 1921 р. голод захопив Україну, Кубань, Грузію, Азербайджан і Крим. Учасники Женевської конференції Червоного Хреста, що відбулася 25 січня 1922 р., обговорювали питання допомоги Росії, Україні, Грузії та Азербайджану. 22 лютого 1922 р. постраждалим було визнано й Крим, причому ЦК Допомоги голодуючим увів в оману Центральне статистичне бюро, що зафіксувало врожаєм 1921 р. у 9,5 млн пудів, тоді як реально він не перевищував 2,3 млн. Зі 130 млн населення 1922 р. голодувало понад 40 млн живих душ...

В Україні лихо охопило п'ять губерній: Запорізьку, Катеринославську, Миколаївську, Одеську, Донецьку, а також окремі повіти Харківської (Змієвський, Куп'янський, Ізюмський), Полтавської (Кобеляцький) і Кременчуцької губерній. Серед причин голоду автори нарису виокремлювали такі чинники: 1) посівна площа України з кожним роком зменшувалася; 2) кількість робочих коней із весни 1920 до весни 1921 р. скоротилася на 6%, корів — на 14%, овець — на 7%, свиней — на 36%; кількість домашніх птахів зменшилася: на Чернігівщині — на 18%, Харківщині — на 20%, Київщині — на 22%, Катеринославщині — на 39%, Миколаївщині — на 44%; 3) 1921 р. спостерігалася катастрофічна посуха: у Мелітопольському повіті Запорізької та Дніпровському повіті Миколаївської областей загинуло понад 90% посівів, валовий збір 1921 р. становив лише 400 млн пудів, тоді як до Першої світової війни збирали понад 1 млрд пудів; 4) через недорід відбувалося масове винищення худоби й посівного фонду: у Донецькій губернії з осені на весну 1921 р. кількість коней, доросліших за чотири роки, скоротилася на 71%, коней віком до чотирьох років — на 92%, робочих волів до чотирьох років — на 59%; 5) ціни на зерно зросли в кілька разів: у Миколаївській губернії впродовж 1921 р. ячмінь здорожчав у 12 раз, пшениця — у 98, просо — у 83, картопля — у 49, чорний хліб — у 23, м'ясо — у 10. Як наслідок, кількість населення України, що потерпало від голоду, неухильно зростала: станом на 1.03.1922 налічувалося 2 920 174 постраждалих, а вже на 1.05.1922 — 4 034 732, тобто 50% мешканців зазначених губерній УСРР [12, с. 68—105].

Виснажені голодні люди вживали різноманітні сурогати: хліб із кукурудзяних качанів, білу глину, кору тополі, берези та верби, варену шкіру, просяну полову, вапно, курай (польова рослина), макуху, осот, кінський щавель, рапс, рогозу тощо. Автори нарису зауважували

про зафіксовані випадки канібалізму. Зокрема, у книжці розміщено світлина людей із жахливими очима, котрі супроводжував напис: "Восьмий випадок людоджерства у Херсоні". До нариса також потрапила фотографія 11-річного хлопчика-людоджера І. Наценка, який мешкав у селі Благовіщенське Гуляйпільського повіту Запорізької губернії. Він їв м'ясо рідної сестри, вбитої матір'ю, був врятований і відправлений у дитячий будинок. Перелік цих жахливих фотосвідчень доволі великий...

Автори наводять висновки щодо подій, очевидцями яких вони стали: 1) голод в Україні, на їх думку, — цілком прогнозоване явище: соціально-економічні та кліматичні умови передбачали саме такий розвиток подій; 2) упродовж 1922 р. голодувала третина сільського населення країни; 3) смертність становила 50% загальної кількості нужденних; 4) голод ускладнювали численні епідемії; 5) жахливий стан вокзалів, будинків народної освіти, моргів, кладовищ посилював епідемію холери; 6) у людей, які голодували, остаточно знизився імунітет, щеплення від віспи на них не діяло; 7) смертність від голоду перевищувала смертність від епідемії; 8) хвороби від голоду, як і методи лікування, загалом не були вивчені; 9) медичний персонал перебував у критичному стані — медики масово помирали від голоду; 10) світова допомога населенню, яке потерпало від голоду, була мізерною; 11) держава не могла самотужки подолати лихо; 12) потрібна була допомога Європи й Америки. Ці кричущі лаконічні висновки датовано 10 квітня 1922 р.

З констатаціями колег солідаризувався й лікар М. Гуревич. Його друкована праця містить карту районів голоду України 1921 р. [5]. Книжку накладом в одну тис. примірників видала Центральна комісія з боротьби з наслідками голоду. Професор аналізує три етапи недоряду 1921 р.: напередодні голоду, голодування та період, що настав після нього. Автор наводить цікаві статистичні дані, зокрема напередодні голоду щільність населення в УСРР була найвищою в Подільській губернії — 90 осіб на 1 кв. версту, найнижчою у Миколаївській — 41 особа на 1 кв. версту [5, с. 3]. М. Гуревич порівнює пропорції сільськогосподарських культур Росії та України: якщо в нашій країні домінували ячмінь (23%), жито (18%) й озима пшениця (15%), то в Росії жито становило 31% посівів, а овес — 20%. Різнилися й показники засівів ярової пшениці: в Україні вони склали 13% загалом, а в Росії — 17% [5, с. 7]. У тогочасному скотарстві України й Росії спостерігалися майже однакові показники, суттєву різницю становили лише вівці — їх у Росії з розрахунку на 100 господарств налічувалося втричі більше, ніж у тогочасній Україні [5, с. 9]. Слід зазначити, що професор кафедри годівлі Харківського зоотехнічного інституту І. Бельговський був щирим прибічником ідеї розвитку вівчарства в Україні, присвятивши цій темі монографію [3].

М. Гуревич називає голодним населення Степового району УСРР, яке мешкало у межах п'яти тогочасних губерній і налічувало 9 млн 31 тис. осіб [5, с. 13]. Він зауважує про скорочення посівної площі, працездатного населення (робочих рук) щонайменше на сім млн через війну, революцію, епідемії та голод [5, с. 22]. Урожайність хліба в Україні, у порівнянні з 1913 р., станом на 1921 р. скоротилася майже на 68%. Найбільше (до 92%) втратили Миколаївська, Катеринославська, Запорізька губернії, до 85% — Донецька, до 76% — Одеська, майже 70% — Кременчуцька [5, с. 27].

Слід зазначити, що українське друкарство тих часів поширювало серед селян різноманітні владні рекомендації. Наприклад, відомий художник-плакатист О. Хвостенко-Хвостов (згодом, народний художник УРСР) 1921 р. закликав українських селян віддати державі продподаток — до дії переконливо спонукали кістляві пазури голодної смерті [15]. Перший голова радянського уряду України Х. Раковський наполегливо радив селянам сіяти кукурудзу й пшінку [13; 14]. Про це йшлося в його виступах на IX Всеукраїнському з'їзді Рад і в брошурах "Сійте пшінку!" (видання Головополітосвіти накладом 12 тис. примірників) та "Сійте кукурудзу!" (видання Агітпропу ЦК КП(б)У). Очільник Раднаркому наголошував, що голод — це не тільки "велике нещастя, але і великий учитель" [14, с. 16].

Проблема голоду несподівано вириває у ювілейному виданні "Дочери Октябрю", присвяченому п'ятій річниці пролетарської революції [6]. До книги увійшли прозові та поетичні твори, що висвітлювали трагічну загибель Ф. Бармашової. Жіночий постаті поет В. Поліщук присвятив "Думу про Бармашиху", белетрист А. Бурунов — оповідання "Бабуся Бармашева" [6, с. 149—151].

Фекла Міхеївна Бармашова із с. Засілля на Херсонщині розкуркулювала багатіїв і створила у своєму селі комуну. Для боротьби з голодом вона вимагала від місцевої влади постачати харчі у Засільський дитячий будинок, викривала розкрадання їжі вихователями, засуджувала злочинні дії місцевих чиновників. З її ініціативи організовано харчовий пункт, запроваджено відрахування одного фунту з кожного пуду змеленого борошна. У лютому 1922 р. жінка стала депутаткою Всеукраїнського з'їзду комнезамів. 1 травня 1922 р. у Засіллі мала запрацювати комісія з вилучення церковних скарбів на користь голодного населення, та куркулі забили жінку до смерті на очах вихованців дитячого будинку, над тілом знущалися, а потім відтягнули на цвинтар і закидали камінням.

Ось такі сумні епізоди голодного життя українського народу зафіксувала наша історія...

Висновки. Голод 1921—1923 рр. в УСРР став сумним наслідком кривавих світових баталій і карколомних революційних зрушень, що ускладнилися довготривалою громадянською війною та жорсткою класовою боротьбою в тогочасному українському суспільстві. Повоєнна розруха, брак механізації праці й на цьому тлі — катастрофічна нестача робочих рук, помножені на посуху, призвели до тяжкого голоду в південно-східних губерніях України. Проголошена у березні 1921 р. нова економічна політика (неп), що замінила грабіжницьку продрозкладку на фіксований продподаток, миттєво врятувати ситуацію не змогла. Специфічною ознакою хронологічно першого у радянській історії України голоду стала його інформаційна відкритість світу. На відміну від Великого голоду 1932—1933 рр., події 1921—1923 рр. не приховували, гуманітарну допомогу від країн Заходу більшовики приймали з вдячністю, навіть більше, на неї очікували і по неї неодноразово зверталися. Суттєвою відмінністю трагедії 1921—1923 рр. є її активне опрацювання науковцями медичної галузі, завдяки чому виникли нові дослідницькі напрями. У зовнішньому контексті голод 1921—1923 рр. в Україні винятковим явищем не став, адже під час Першої світової війни задля досягнення перемоги над супротивником військово-політичні блоки країн-суперників вдавалися до негуманних методів боротьби, серед яких — і голодні блокади.

Список використаної літератури

1. Бардах М. Я. Итоги голодания Германии и Австрии / М. Я. Бардах. — Одесса : Государственное издательство Украины, 1923. — 162 с.
2. *Без хліба*. Збірник оповідань. — Полтава : Видавництво Полтавської районної спілки, 1922. — 136 с.
3. Бельговский И. В. Овцеводство. Краткий курс / И. В. Бельговский. — Одеса : Издательство Наркомата земледелия Украины, 1923. — 21 с.
4. Голод 1921—1923 років в Україні : збірник документів і матеріалів / [Упоряд.: О. М. Мовчан, А. П. Огінська, Л. В. Яковлева ; відп. ред. С. В. Кульчицький]. — Київ : Наукова думка, 1993. — 237 с.
5. Гуревич М. Б. Голод и сельское хозяйство Украины. Очерк / М. Б. Гуревич. — Харьков : 1-я государственная типография им. Г. И. Петровского, 1923. — 48 с.
6. *Дочери Октября*. Работницы и селянки Украины в дни Великой пролетарской революции 1917—1922. — Харьков : Издательское отделение ЦК КП(б)У, 1922. — 152 с.
7. Мовчан О. М. Голод 1921—1923 рр. на Україні / О. М. Мовчан // Український історичний журнал. — 1990. — № 10. — С. 38—45.
8. Мовчан О. М. Голод 1921—1923 рр. на Україні / О. М. Мовчан // Український історичний журнал. — 1990. — № 12. — С. 30—36.
9. Мовчан О. М. Державна допомога селянам півдня УСРР у подоланні наслідків неврожаю 1921—1923 рр. / О. М. Мовчан // Український історичний журнал. — 1986. — № 6. — С. 102—108.
10. Мовчан О. М. Іноземна допомога голодуючим України в 1921—1923 рр. / О. М. Мовчан // Український історичний журнал. — 1989. — № 10. — С. 77—84.
11. Мовчан О. М. Терор голодом в Україні в 1921—1923 роках / О. М. Мовчан // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. — 2002. — 7. — С. 66—78.
12. *О голоде*. Сборник статей / [Под. ред. проф. К. Н. Георгиевского, докт. В. М. Когана, проф. А. В. Палладина]. — Харьков : Научная Мысль, 1922. — 272 с.
13. Раковский Х. Г. Сейте кукурузу! Речь на 9 съезде Советов / Х. Г. Раковский. — Издание Агитпропа ЦК КПУ, 1922. — 8 с.
14. Раковский Х. Г. Сейте пшінку! Промова на 9-му з'їзді Рад / Х. Г. Раковский. — Харків : Головополітосвіта, 1922. — 16 с.
15. *Селянство!* Од[д]ай проподаток / [худож. О. Хвостенко-Хвостов]. — Харків : Всеукраїнське Державне Видавництво, [1 Радянська літографія, Харків], 1921; 68×54 см.

Larysa Doiar

The problem of hunger in Ukrainian books 1921—1923

The article is devoted to the historiography of the famine of 1921—1923 in the Ukrainian SSR. The author analyzes domestic books published in the publishers of Soviet Ukraine directly during the disaster that befell five of the twelve provinces of the Ukrainian SSR at that time. Analyzing the event, the author captures the specific features and differences of the famine of 1921—1923 from the Great Famine of 1932—1933. disasters, ordinary outside observers, authorities of all ranks, specialists in science and practical medicine. The author emphasizes that against the background of these developments in the medical field, a new scientific direction has been developed - the study of human hunger states, their impact on the development of human physiology and genetics, specific diseases provoked by prolonged starvation not on a voluntary basis. Concerning the world aspect of the problem of hunger, the author emphasizes that during the study period, in particular, during the First World War (1914—1918), there were artificially organized famines. The latter were seen as effective means in the fight against the enemy and, in fact, became the factors of victory over him. Since neither the fact nor the scale of the 1921—1923 famine in the then Ukrainian Socialist Soviet Republic was veiled by the Bolshevik authorities, the event had not only a public outcry but also received considerable humanitarian assistance from the world community. This article mainly uses scientific publications published in Soviet Ukraine during 1921—1923.

Keywords: *Ukrainian Soviet Socialist Republic; famine of 1921—1923; postwar devastation; acreage; cattle; productivity of land*

References

1. Bardakh M. Ya. (1923). *Itogi golodaniya Germanii i Avstrii*. Odessa: Gosudarstvennoye izdatel'stvo Ukrainy.
2. *Bez khliba. Zbirnyk opovidan'*. (1922). Poltava: Vydavnytstvo Poltav's'koyi rayonnoyi spilky.
3. Bel'govskiy I. V. (1923). *Ovtsevodstvo. Kratkiy kurs*. Odessa: Izdatel'stvo Narkomata zemledeliya Ukrainy.
4. Movchan O. M., Ohins'ka A. P., Yakovlyeva L. V. [uporyad.]; vidp. red. S. V. Kul'chyts'kyy (1993). *Holod 1921—1923 rokiv v Ukrayini : zbirnyk dokumentiv i materialiv*. Kyiv: Naukova dumka.
5. Gurevich M. B. (1923). *Golod i sel'skoye khazyaystvo Ukrainy. Ocherk*. Khar'kov: 1-ya gosudarstvennaya tipografiya im. G. I. Petrovskogo.
6. Docheri Oktyabrya. (1922). *Rabotnitsy i selyanki Ukrainy v dni Velikoy proletarskoy revolyutsii 1917—1922*. Khar'kov: Izdatel'skoye otdeleniye TSK KP(b)U.
7. Movchan O. M. (1990). Holod 1921—1923 rr. na Ukrayini. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal*, 10, pp. 38—45.
8. Movchan O. M. (1990). Holod 1921—1923 rr. na Ukrayini. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal*, 12, pp. 30—36.
9. Movchan O. M. (1986). Derzhavna dopomoha selyanam pivdnyia USRR u podolanni naslidkiv nevrozhayu 1921—1923 rr. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal*, 6, pp. 102—108.
10. Movchan O. M. (1989). Inozemna dopomoha holoduuyuchym Ukrayiny v 1921—1923 rr. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal*, 10, pp. 77—84.
11. Movchan O. M. (2002). Teror holodom v Ukrayini v 1921—1923 rokakh. *Problemy istoriyi Ukrayiny: fakty, sudzhennya, poshuky*, 7, pp. 66—78.
12. Pod. red. prof. Georgiyevskogo K. N., dokt. Kogana V. M., prof. Palladina A. V. (1922). *O golode. Sbornik statey*. Khar'kov: Nauchnaya Mysl.
13. Rakovskiy Kh. G. (1922). *Seyte kukurudzu! Rech' na 9 s'yezde Sovetov*. Izdaniye Agitpropa TSK KPU.
14. Rakov's'kiy Kh. G. (2922). *Siyte pshinku! Promova na 9-mu z'izdi Rad*. Kharkiv: Golovpolitosvita.
15. O. Khvostenko-Khvostov [khudozh.]. (1921). *Selyanstvo! Od[d]ay prodpodatok*. Kharkiv: Vseukrayins'ke Derzhavne Vydavnytstvo.

Надійшла до редакції 8 квітня 2020 року